

Gyógyszerésztörténeti közlemények

Gyógyszerészet 32. 433—435. 1988.

A Chinoin gyár kialakulásának körülményei Újpesten, a hazai nagyipar fellegvárában*

BÁNÓNÉ DR. FLEISCHMANN MARIANNA

A dolgozat a CHINOIN gyár kialakulásában és fejlődésében döntő szerepet játszó újpesti körülményeket ismerteti. Újpest már a századfordulón az iparilag elmaradt Magyarország egyik legnagyobb iparvárosa volt. A Károlyi Alapítólevél a feudális kötöttségben élő Magyarországon a hagyományokkal szakítva a párhuzamos ipari fejlődés lehetőségeit teremtette meg.

*

A XIX. század végén és a XX. század első éveiben a magyarországi gyógyszervegyészeti ipar, hasonlóan a többi iparágakhoz még igen fejletlen volt. Gyógyszerek készítésével és forgalomba hozatalával az orvosi és gyógyszerészeti laboratóriumok foglalkoztak a kisipari termelés szintjén. Az 1907-ik évi II. iparfejlesztési törvény némi változást és előrelépést eredményezett jelentős államkölcsonök biztosításával, de az Ausztriától való függés továbbra is akadályozta a magyar nagyipar és ezen belül a gyógyszeripar kibontakozását.

1907. október 1-én rakta le Richter Gedeon az első magyar gyógyszergyár alapjait a ma is működő Üllői út 105 sz. alatti „Richter Gedeon” gyógyszerárban. Itt kezdte el működését dr. Wolf Emil vegyész mérnök, aki 1910. szept. 7-én barátjával, dr. Kereszty Györggyel létrehozta a VI. Petneházy u. 23. sz. alatti házban a második gyógyszervegyészeti gyárat: Alka Vegyészeti Gyár, dr. Kereszty, dr. Wolf vegyész mérnökök és társa néven [1]. Az elnevezésben szereplő társ Háry Ágoston földbirtokos volt, aki az induló tőke döntő részét, 50 000 koronát biztosított a vállalkozáshoz. Wolf és Kereszty 10 000—10 000 koronája mellett. 1911 őszén Háry visszavonta tőkéjét és ekkor kerültek összeköttetésbe Krausz Simon bankárral, aki a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság befolyásos igazgatósági tagja volt. Emlékirataiban a két fiatal mérnökkel történt találkozásáról a következőket írja: [1].

„Egy napon dr. Reichenhaller Kálmán, volt vegytanárom felkeresett, és két ifjút mutatott be, nem hiszem, hogy 25 évesnél idősebbek lehettek: dr. Wolf Emilt és dr. Kereszty Györgyöt. Jelezte, hogy ezek a legkiválóbb tanítványai, nagy tudású vegyészek. Gyógyszervegyészeti gyárat kezdeményeztek, amelyet szeretnének naggyá tenni, és rám gondoltak. Nyomban kihajtottam velük Újpestre. Valamelyik félreeső utcában, kis ház udvarán há-

tul, valami fészerben működött a „gyár”. Lombikok külön is és egymással összefűzve, csöveken kanálisba folyó különböző színű folyadékok táruktak szemem elé. A laboratórium függönnyel volt elválasztva a „gyár”-tól. Wolf Emil a komolyabb, mélyebb, szegény boldogult Kereszty a mozgékonyabb, elevenebb magyarázni kezdték, hogy mind-ebből mily áldásos gyógyszerei válnak majd az emberiségnek. Kb. 250 000 koronára volt szükségük. Én a két ifjú vegyésznek ezt az összeget rendelkezésére bocsátottam.”

A gyár 1912 elején költözött át jelenlegi helyére, az újpesti Tó u. 1—3 sz. alatti telekre, melyet megvásároltak a helység földesurától, gróf Károlyi Lászlótól. A gyár elnevezése ekkor dr. Kereszty, dr. Wolf és társa Vegyészeti Gyár Rt. lett. A nehézkes elnevezést már 1913 szeptemberétől — bár az iparhatósági bejegyzés csak jóval később történt meg — a jól hangzó fantáziánév, CHINOIN, váltotta fel. Ez a kiniből ötletszerűen képzett szó, mellyel eredetileg a gyár egyik készítményét akarták forgalomba hozni [1]. Láng Béla 1960-ik évi tanulmányában arra utal, hogy a fantáziánévet Kóbor Tamás adományozta [2].

Az újpesti telep kezdetben 9000 m² kiterjedésű volt. A hatalmas fejlődést tükrözi, hogy 1916-ban 16 000 m², 1917-ben 66 000 m²-re növekedett a gyár területe. Az első világháború kitörésekor még mintegy 50 munkással és 10 mérnökkel dolgoztak. 1918 elején már 1050 munkás dolgozott itt, 520 férfi és 530 nő. A mérnökök és tisztviselők száma pedig 88 volt [1]. *A gyár történetét kitűnően feldolgozó szerzők (Mraz—Hevér—Feuer—Torzsa), akik újszólván az alapítástól kezdve itt működtek, az újpesti Tó utcai áttelepüléssel kapcsolatosan a következők írák: „Az új telep kiválasztásában az a szempont volt irányadó, hogy az Rt. gyártelepe olyan helyen legyen, mely iparvállalat számára a legalkalmasabb és terjeszkedésre is van lehetőség.” [1]. A szerzők idézett sorai felvillantják a századforduló Újpestjének különleges helyzetét, amelynek mélyebb kibontakoztatása sokak által kevésbé ismert tényeket tár fel.*

„Az 1831-ben létesített mesterséges gyarmat Új-Megyér a későbbi Új-Pest fejlődése páratlan volt. 100 esztendeig egyetlen budapesti peremtelepülés sem érte utol lakosainak számát, iparának színvonalát, alig félszáz esztendő alatt az iparilag elmaradt Magyarország egyik legnagyobb iparvárosává fejlődött [3]. Magyarország az első világháború előtt is még nagyjából egyoldalú agrárország volt, lakosságának több mint 60%-a mező-

* A dolgozat az 1987. május 29-én, a kecskeméti Gyógyszerésztörténeti Kongresszuson elhangzott előadás alapján készült.

gazdaságból élt, csupán 24% dolgozott az ipar, kereskedelem és közlekedés területén. Ezzel szemben Újpest lakosságának több mint 70%-a kezdetől fogva az iparban tevékenykedett.

Vajon mi okozta ezt a hazai nagyipari kibontakozást legalább 20 évvel megelőző újpesti fejlődést?

Első helyütt említendő a település igen kedvező földrajzi fekvése. A földművelésre kevésbé használható vidék a Duna mellett fekszik. Ez biztosította az olcsó víziközlekedést is. Itt futott a Pest—Váci országút, amely a Felvidékkel kapcsolta össze a fővárost. Ebből ágazott ki, közel a pesti határhoz, a Palota felé vezető út (a mai Árpád út). A közlekedési adottságok értékét még növelte a főváros tözsomszedsága és a közeli piac-lehetőség. Ezeket az előnyöket ismerte fel a helység zseniális földesura gróf Károlyi István, amikor a mai Újpest területén iparos-kereskedő települést létesített. Valószínűnek látszott, hogy a telep jól fog fejlődni, a gróf számára jövedelmező lesz, s egyben jó piacot is fog biztosítani a főtí uradalom mezőgazdasági termékeinek [4].

1840. április 5-én adta ki Károlyi gróf a község nevezetes Alapítólevelét, amelyben az addig is fennálló jogviszonyt írásban rögzítette [5]. „Én Nagy Károlyi Gróf Károlyi István Ő Császári Apostoli Fensége Arany Kulcsossa, mint a Tekintetes Nemes Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült Vármegekben helyezettett Főthly Uradalomnak tulajdonosa, adom tudtára mindenkinek, hogy a nevezett Uradalomhoz tartozó Káposztás Megyeri pusztámon felállítandó s Új Megyer nevet viselő gyarmaton megtelepedni kívánó lakosok részére következő örökös, magamat és maradékaimat kötelező szerződést adtam légyen ki...”

Ez az itt élő, közel 250 lakossal kötött szerződés olyan haladó szellemű intézkedéseket tartalmaz, mely az általános magyar viszonyokat 20—30 évvel előzte meg.

Károlyi István alapítólevele — a feudális kötöttségben élő Magyarországon — a telepezők számára teljes ipari és kereskedelmi szabadságot, valamint vallási egyenjogúságot biztosított. A szabad vállalkozás akadályait — ellentétben a korabeli szokásokkal és törvényekkel — a településen megszüntette, hangsúlyozva, hogy senkit nem akadályozhat meg nemzetisége, vallása, egyszóval származása abban, hogy olyan önálló vállalkozáshoz fogjon, amihez kedve és tőkéje van. Így az ipar terén minden megkötés nélkül engedélyezte bármilyen gyár alapítását és bármilyen ipar gyakorlását (I./3). Minden telepesnek előre alá kellett magát vetni azon szabálynak, hogy céhet nem alapíthat, sem pedig az ipart megszorító kiváltságos leveleket nem szerezhethet (II./8). A kereskedelem terén az okmány hasonló szabadságot biztosított. A Dunán szabad kikötőket engedélyezett (I./4). Az iparos-kereskedő jelleg megtartását célozta az a rendelkezés is, hogy csak házhelyet adott, külsőség nélkül (I./1). A község autonómiája szintén elősegítette a szabad ipari fejlődést, vezető testületébe vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül, beválaszthattak minden házbirtokost (III./C).

Az alapítólevelével adta lehetőségek hatására Újpest

a különböző, főleg idegen nemzetiségű bevándorlók, valamint céhekből kirekesztett, általában hátrányos helyzetben levő egyének — nagyrészt zsidó telepesek — gyűjtőhelyévé vált. Akiket a főváros nem tudott, vagy nem akart befogadni, a közeli Újpesten telepedtek le és keresték boldogulásukat. Elkor kerültek ide a Károlyiak Nyitra megyei birtokáról, Nagysurányból — ahol szintén védelmet élveztek — az első nagy manufaktúrák alapítói is, többek között Löwy Izsák és Bernáth talpbörgyárosok, valamint a Neuschloss és Wolfner családok, akik Újpest életében végig vezető szerepet vittek [6]. A község első birója is Löwy Izsák volt. Tőle származik a település neve Neu-Pest; Újpest, mely név az ipari és kereskedelmi szabadság programját kívánta jelképezni (1841. jan. 17-iki Kgy.) [7].

A biztosított előnyök hatására a település hatalmas fejlődésnek indult, ami a lakossági adatok tükrében igen jól lemérhető (I. táblázat).

I. táblázat
Újpest és egyes peremtelepek lakosságának alakulása

Év	Budapest	Kispest	Pest-szent-István	Rákospalota	Csepel	Pest-szent-erzsébet	Újpest
1832	102 702	—	335	1 541	599	23	86
1869	280 349	—	361	3 023	1 329	223	6 977
1880	379 762	1 829	321	3 844	1 526	1 355	11 929
1890	505 763	4 523	390	5 971	2 246	4 754	23 814
1900	732 322	9 894	5 952	11 424	4 568	15 732	42 178
1910	880 880	30 212	7 824	24 426	9 156	30 970	55 918
1920	929 690	51 064	11 777	35 033	13 589	40 546	57 464
1930	1 006 100	64 512	30 611	42 949	22 901	67 907	67 400
1940	1 164 963	65 149	47 899	49 035	46 171	76 876	76 000
1948	1 958 288	62 550	47 932	48 379	45 241	69 994	67 863

Thüring Gusztáv (Budapest fél évszázados fejlődése 1873—1923. Bp. 1925.). Bakács, Ugró adatai alapján

Újpest lakossága 1840—1870 között 10 évenként megháromszorozódott, 1870—1900 között 10 évenként megkétszereződött és ezt követően is jelentősen emelkedett. 1832-ben 86, 1910-ben 55 197 ember élt itt. Még inkább érzékelhető a korai, robbanásszerű fejlődés, ha a többi bemutatott peremtelepülés lakossági adataival vetjük össze. Látható, hogy ezeken a helyeken az ipar kibontakozása akkor indult meg, amikor az újpesti fejlődés már tetőzött. 1910-ben Újpesten élt, nemcsak létszámát, de lakosságon belüli arányát tekintve is a legtöbb munkás. Megelőzte Csepelt, Erzsébetet, Albertfalvát. A három helység munkáslétszáma együttesen sem érte el az újpesti munkáslétszámot. 1910-ben a gyári munkásság 52%-a — ahogy a bemutatott tá-

II. táblázat
Az újpesti gyári munkásság megoszlása
üzemkategóriánként 1910-ben

	Üzem-szám	Munkás-szám	%	
21—50 munkással dolgozó üzem ...	18	516	8,0	
51—100 munkással dolgozó üzem ...	10	756	12,0	
101—500 munkással dolgozó üzem ...	10	1788	28,0	
600-nál több munkással dolgozó üzem	1	3309	52,0	
Összesen:		41	6369	100,0

lázatból leolvashatjuk — az 500 főnél többet foglalkoztató nagyüzemekben dolgozott. Ez a legmagasabb nagyüzemi koncentrációt jelentette országos méretben, túlszárnyalva Budapestet is, ahol ez csak 31% volt [4] (II. táblázat).

A hazai nagyipar e kiugró fellegrárában a kapitalizmus ellentmondásai is jóval előbb és koncentráltabban mutatkoztak, mint az ország más területein. Az ipari munkásság nagyfokú kizsákmányolása, az újpesti lakosság nyomora, a lakosság robbanás-szerű növekedésével egyre rosszabb, embertele-nebb lakásviszonyok, az elégtelen táplálkozás és az ezekből fakadó közegészségügyi ártalmak, valamint a népbetegségek kiemelkedően nagy száma a felszabadulás utáni időkhöz képest a településnek [4].

Az ipari fejlődés eredménye volt továbbá az is, hogy Újpest a századfordulón már komoly erőt képviselő munkásosztállyal rendelkezett. A szervezett proletáriátus követelései nemcsak eredményes bérhar-cokban mutatkoztak, hanem az egészségügyi vívmányok elérésében is, sőt a szervezett munkásság, az igen erős szociáldemokrata párt és a haladó értelmiség összefogásával a népbetegségek leküzdé-sére olyan egészségügyi intézmények is létrejöttek, melyek országosan úttörők, világviszonylatban közismertek és látogatottak voltak [4]. Ez utóbbi két gondolatsor mélyebb kibontakoztatása túllépi a dolgozat témakörét.

Remélem, hogy a leírtak is kiegészítik és indokolják a Chinoin gyár újpesti telepítését és a Károlyi alapítólevél adta fejlődési lehetőségeket.

IRODALOM

1. Mráz—Hevér—Feuer—Torzsa: A Chinoin gyár története. Bp. 1964. I. fejt. 9—43. o. — 2. Lány Béla: A Chinoin gyár története. Gyógyszerészet 4, 466 (1960). — 3. Uzoma L.: Tanulmányok Rákospalota—Pestújbely történetéből Bp. 1974. 172. o. — 4. Bánóné Fleischmann Marianna: Az ipari munkásság egészségügyi el-látásának vizsgálata újpesti modell alapján. Bp. 1982. (Kandidátusi értekezés). — 5. Magyarország vármegyéi és városai. P—P—S—K vm. Szerk.: Borovszky Samu Bp. 1910. 472—478. o. (Károlyi Alapítólevél). — 6. Kubinyi András: Adatok Újpest 1848 előtti történeté-hez. (Tanulmányok Bp. múltjából XI. 1956.) 275—290. o. — 7. Főv. Levéltár Újp. képv. jkvi. 1841. jan. 17-i egy.

M. Bánó-Fleischmann: *The circumstances of establishment of the pharmaceutical factory "Chinoin" at Újpest, in the citadel of the Hungarian large-scale industry.*

The paper presents the circumstances at Újpest, playing a decisive role in the establishment and development of the pharmaceutical factory "Chinoin". In the industrially underdeveloped Hungary Újpest was already at the turn of the century one of the largest industry-towns. The foundation document "Károlyi", breaking with the feudal traditions, created the possibility of unparalleled industrial development.

(Főv. Tan. Gyógyszertári Központja, 415. sz. gyógyszertára, Budapest, Pozsonyi út 19. — 1043)

Érkezett: 1987. jún. 26.